

SZENT ATANÁZ GÖR. KAT. HITTUDOMÁNYI FŐISKOLA

INSTITUTUM SANCTO ATHANASIO NOMINATUM

ATHANASIANA

58

Nyíregyháza
2025

ATHANASIANA
a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola folyóirata

Főszerkesztő:
Véghseő Tamás

A szerkesztőbizottság tagjai:
Dobos András, Görföl Tibor, Garai Péter, Odrobina László, Szilágyi Barnabás,
Németh István, Földvári Katalin, Szegvári Zoltán

A folyóirat Tudományos Tanácsadó Testületének tagjai:
S.E.R. Dr. Orosz Atanáz, megyéspüspök, Miskolci Egyházmegye
S.E.R. Dr. Martos Balázs Levente, segédpüspök, rektor, Központi Papnevelő Intézet,
Prof. Baán István, professor emeritus, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola
Prof. Dolhai Lajos, rektor, Egri Hittudományi Főiskola
Prof. Kustár Zoltán, tanszékvezető egyetemi tanár, Debreceni Református Hittudományi
Egyetem, Őszötvetségi Tanszék
Prof. Thomas Mark Németh, tanszékvezető egyetemi tanár, Bécsi Egyetem, Teológiai Kar,
Történeti Teológiai Intézet
Prof. Puskás Attila, tanszékvezető egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem,
Hittudományi Kar
Prof. Em. Szentmártoni Mihály SJ, professor emeritus, Pontificia Università Gregoriana
Prof. Várnai Jakab, tudományos munkatárs, Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola

A szerkesztőség címe:
Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola
H 4400 Nyíregyháza
Bethlen G. u. 13–19.
Tel./Fax: +36/42/597-600
www.szentatanaz.hu/ / athanasiana.kiadvanyok@szentatanaz.hu

Postacím:
H-4401 Nyíregyháza, Pf. 303.

Felelős kiadó:
Galambvári Péter mb. rektor

© Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2025

ISSN 1219-9915

Megrendelhető a fenti címek bármelyikén
Az egyes számok ára: 1.000 Ft

**Golub Xénia: A grábóci ortodox monostor.
Szerb művészeti örökség Magyarországon a 18.
században. Budai Szerb Ortodox Egyházmegye,
Szerb Egyházi Múzeum, Szentendre 2024, 432 o.**

A grábóci Szent Mihály és Gábor arkangyaloknak szentelt monostor a magyarországi szerb kulturális örökség egyik jelentős emléke. Alapítása 1585-ben történt, évszázadokon keresztül egyetlen működő ortodox kolostorként, majd búcsújáró helyként vált ismertté. Ma is álló barokk épülete 1736–1741 között készült, majd igényes korabeli díszítést és berendezést kapott. Az együttes, a görögkatolikus egyházi művészet emlékeihez hasonlóan, Kelet és Nyugat keresztény hagyományai találkozásának tanúja, a posztbizánci művészet sajátos stílustörténetének kiváló példája, melynek megismerése nemcsak a hazai szerb közösség számára fontos, hanem a hazai posztbizánci szakrális művészet iránt érdeklődők számára is érdekes ismeretekkel szolgálhat.

Golub Xénia több évtizede foglalkozik a hazai szerb egyházi művészettel, a közösség tagjaként belülről ismerve, értően folytatja a kutatást. Ennek megalapozásaként részt vett egy ugyancsak értékes szakmai munkában, amely a Budai Szerb Ortodox Egyházmegye templomaiban megőrzött szakrális műtárgyak összeírására és dokumentálására irányult. A 2000-es évektől kezdődően számos tanulmányban foglalkozott e téma részkérdéseivel. A szerző érdeklődése középpontjába került grábóci monostor kutatása során az épület és berendezésének művészettörténeti bemutatást levéltári és könyvtári forrásfeltárás is segítette. További kutatási projektek keretében elvégezte a grábóci falképegyüttes katalógizálását.

A gazdagon adatolt és illusztrált monográfia gondosan strukturált felépítése révén nem csak az érdeklődő olvasónak válhat érdekes mozzanatokban bővelkedő és ugyanakkor jól követhető olvasmányá. A könyv a fő- és alfejezetek segítségével könnyen kezelhető kézikönyvként is szolgálni fog a kutatók számára. A téma tudománytörténeti előzményeit a bevezetés tekinti át, amelyből kitűnik, hogy e műemlékegyüttesről és berendezéséről eddig komplex művészettörténeti elemzés nem készült. A monográfia öt fejezetben tárja fel a műemlékegyüttesrel kapcsolatos kutatás eredményeit. A történeti háttér bemutató fejezet visszatekint a szerbek Magyarországra

ra való megtelepedésére, bemutatja, hogy a császári udvar privilégiumok fejében a szerbek katonai erejére számított a török ellenében. A kedvezmények között fontos kiemelni a vallásgyakorlatot érintő pontokat, így az ónaptár használatát, de mindenekelőtt a szabad érsekválasztást, az érsek jogát püspökök, papok szentelésére, templomok építésére. Megismerjük a szerb ortodox egyház 16–17. századi egyházszervezetét, illetve a közösséget érzékenyen érintő korlátozásokat, az egyházi ünnepek számának gazdasági okokból való szűkítését – ami majd a görögkatolikusokat is eléri a következő században, – a működő ortodox monostorok számának csökkentését, amely miatt csak 26 monostor folytathatta működését, továbbá a szerzetesekkel és a világi papsággal kapcsolatos rendelkezéseket. Grábóc történeti-földrajzi vonatkozásai zárják a fejezetet.

A második nagy fejezet a grábóci monostor történetét mutatja be a 16–18. században, melyet a kolostor történetének fontos forrása, a Grábóci krónika elemzése alapoz meg. A grábóci monostor alapítása kérdésében először egy közeli magaslaton álló feltáratlan rommal kapcsolatos hipotézisek bemutatására, tisztázására kerül sor. Majd a szerző az első grábóci monostorral kapcsolatos adatokat gyűjti egybe, a Grábócról elkerült könyvek lapszéli bejegyzéseit is elemzi. A források a 18. századtól maradtak fenn bőségesebben, ezekből jól kirajzolódik a monostorépület mai formájának alakulása. A kolostor, mint a dunántúli régió legnagyobb szerb kolostora, kivételes helyet töltött be a budai egyházmegyén belül, szerzetesei nemcsak környékbeli, hanem távolabbi szerb egyházközségeket is látogattak, külföldi tanulmányutakra is eljutottak. A fejezet végén bemutatásra kerülnek az ún. pomnyikok, emlékkönyvek, melyek a kolostor adománytevőinek nevét sorolják fel, az adományok összegével, így a történeti források között különleges értéket képviselnek.

Az olvasót remekül eligazító történeti megalapozás után a harmadik fejezet a jelenlegi templomépületet és környezetét mutatja be. A korábbi, megrongálódott épület helyén 1736 és 1741 között épült egyhajós, keletelt barokk kolostortemplom környezetében egy kétszintes zárdaépület és egy szintén kétszintes kútház helyezkedik el. Az épület tömegét a nyugati homlokzati torony hangsúlyozza, amit a hajó csegyes kupolája fölött vak lanternás, sátozottós négyezeti tér egészít ki. A kutató bemutatja az épület építészettörténeti előzményeit, közeli analógiáit, és végigvezet a templom építésének történetén. A grábóci monostoregyüttes sajátos módon nyitott, nélkülozi a máshol szokásos, területét körbekerítő védőfalakat, ezek szere-

pét a később elbontott gazdasági épületek pótolták. Második legnagyobb barokk épülete a többször átalakított zárdaépület, amely eredeti formájában 1770 körül épült, majd közelében ugyancsak barokk kútház is építettek. A templom feletti dombon elterülő temető a 18. századtól kezdődően őrzött meg szerzetesi sírköveket.

A negyedik és az ötödik fejezet az épületegyüttes művészettörténeti értékeit veszi számba. A grábóci templom enteriőrjének meghatározó eleme a falképeggyüttese, amely a berendezéssel, az ikonosztázióval, az ikontartó trónokkal és kántorpadokkal 1784 és 1787 között készült el. Forrásokkal adatoltan megismerhetjük a megbízás és a készítés folyamatát, a megrendelő személyét. A monográfia egészére jellemző, hogy a szerző a feltárt adatokat a témák szerint rendszerezte és a mű belső logikáját követve mutatja be, az olvasó így nem vész el a gazdag anyagban, nem vonják el a figyelmét a témától elkalandozó mellékszálak, ami gyakorta megnehezíti a hasonló monográfiák olvasását.

A figurális falképek mestere Andrej Šaltist újvidéki festő és segédei, a díszítőfestést Franz Florian Hofman készítette. A festés technikai érdekessége, hogy a grábóci jelenetes falképek az olajtechnika első példái, a díszítőfestés szekkó technikával készült. A falképek bemutatása a templomban való elhelyezkedésük, azaz képi programjuk rendjében történik, rendkívül alapos megfigyelések és elemzések segítségével. Számos kompozíció esetében megismerjük az előképként szolgáló grafikai lapokat. Közük szerepel az a kelet-európai poszbizánci festészetre nagy hatást tevő Piscator biblia, azaz a Theatrum Biblicum című képes biblia, amelynek több kiadása, más hasonló nyugati kiadványokkal együtt fordulatot hozott a posztbizánci festészet történetében. Ugyanis nemcsak stílári fordulatról van szó, a barokk dinamikusabb, fény-árnyékokkal, gazdag színpalettával alakító megoldásairól, hanem arról az újkori szemléletmódról, amely szerint a megfestett bibliai vagy hagiográfiai esemény térbe helyezett figurákkal, korabeli építészeti kulisszák előtt, a barokk világi festészetből ismert tájháttér előtt játszódik, mintegy igazolva, hogy a Szent itt és most, a néző világában is jelen lehet. A katalógusszerűen sorakozó képleírások értékét emeli az ábrázolásokon szereplő szláv vagy görög feliratok és fordításuk közlése. A fejezetet a képi program összefüggéseinek értő bemutatása zárja, amely kitér a nyugati mintájú ikonográfiai típusok ukrán, kijevi ortodox eredetére, hatásukra a szerb festészetben és szituálja a grábóci falképek jelentőségét a 18. századi szerb és általánosságban a hazai falképek között.

Az utolsó fejezet a grábóci templom berendezését és felszerelését mutatja be. A levéltári kutatások nyomán sikerült pontosítani, hogy az ikonosztáz 1787-re készült el, faragója Arsenije Marković, a korabeli tekintélyes újvidéki faragóműhely vezetője. Az ikonok, felfedezett előképeik, felirataik bemutatását a templomi bútorzat, így a szentélyben a magas trón, a hajóban a püspöki trón, a festett képmezőkkel ellátott kántorpadok és ikontartó „trónok”, proszkinitáriumok leírása követi. Külön alfejezetet kaptak a Grábócon működő vándor-ikonfestők, elsősorban Hristofor Žefarović tanítványainak és a grábóci szerzetes festők ikonjai. A görögkatolikus művészet iránt érdeklődők számára külön érdekes lehet annak a Dorneck-metszetnek a története, amely felirata szerint a pócsi Istenszülőt ábrázolja, azonban valójában a mára elveszett Grábóci Istenszülő ikonjának ábrázolása lehet. A fejezetet a liturgikus tárgyak és a grábóci monostori könyvtár kéziratainak és régi nyomtatványainak bemutatása zárja. A kötet végén az epilógus a műemlékegyüttes 19–20. századi történetére tekint ki. A hosszú évekig tartó előkészítő kutatást rendszerező monográfia számos publikálatlan forrás vagy újraértékelt adat segítségével, kiváló stílusban mutatja be a hazai szerb művészet egyik legjelentősebb emlékét, méltó emléket állítva ennek a jelentős szerb barokk hazai együttesnek. A gondosan szerkesztett kötet kiváló tipográfiával került kiadásra, a szövegét gazdag, színhelyes képanyag kíséri.

Puskás Bernadett